

хронік: «Чернігівський літопис» (1432–1756), «Ніжинський літопис» (1452–1811), «Переяславський літопис», «Краткая записка действий, пержде бывших» (1581–1789), Хроніка Гадяцького монастиря, «Новгород-Сіверський літопис», які окрім першого віднесені автором до регіональних історичних хронік. Окремо А.Бовгирею досліджено «Літописець короткий», який є найбільш яскравим прикладом компілятивного історіописання, та «Лизогубівський літопис», в якому центральною темою є відомості із життя родини. Дані хроніки як правило не поширювалися у рукописних списках й висвітлювали локальні події.

У «Висновках» автор коротко узагальнив проаналізований матеріал. Вагому цінність, на мою думку, представляють додані до монографії авторські додатки. Перший з них являє собою реєстр рукописних збірників XVIII – початку XIX ст., який нараховує 64 позиції. Матеріалами реєстру послужили віднайдені й опрацьовані автором літописи, рукописні збірники та хроніки з відділів рукописів та архівосховищ України та Росії. Не меншу цінність мають дві таблиці – Списки «Літопису Граб'янки» (нараховує 63 списків) та Списки «Короткого опису Малоросії» (34 списки).

Тож монографія А.Бовгирі представляє цінний інтерес не лише для фахівців-дослідників, а й дає уявлення про інтелектуальний продукт українського суспільства доби Гетьманщини для широкого кола читачів.

Василь Кононенко

ЕНТОНІ Д. СМІТ. КУЛЬТУРНІ ОСНОВИ НАЦІЙ. ІЄРАРХІЯ, ЗАПОВІТ І РЕСПУБЛІКА. НАУКОВЕ ВИДАННЯ. – К.: ТЕМПОРА, 2009. – 312 с.

Етнічна належність у процесі формування націй відігравала другорядну роль. Саме цьому, на перший погляд парадоксальному, твердженню присвячена нова книга Е.Сміта, наріжним каменем дослідження якої є три моделі культурних основ націй, а саме ієрархія, заповіт та республіка. У вступі праці визначено початкові проблеми датування націй на підставі аргументів В.Коннора. Автор пропонує відрізнити аналітичну категорію нації від інших категорій колективної ідентичності. Цим, на його думку, можна уникнути називання усіх видів спільнот та ідентичностей націями і водночас ця процедура пропонує певний шанс на звільнення категорію нації від неналежних обмежень¹.

У 1-му розділі аналізуються модерністська концепція, яка за автором належить тільки до однієї з історичних форм уявлення про націю, тобто уявлення про сучасну націю². Під націоналізмом Е.Сміт розуміє «ідеологіч-

¹ *Сміт Е.Д.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання. – К.: Темпора, 2009. – С. 39.

² Там само. – С. 32.

ний рух за досягнення і збереження незалежності, єдності та ідентичності від імені населення, деякі представники якого вважають, що воно має становити реальну або потенційну «націю»³. Націоналізм, за Смітом, не слід плутати з такими загальнішими поняттями як національні почуття та національна свідомість. Саме останні часто були притаманні «націям» до націоналізму модерного часу. Також Е.Сміт пропонує визначення ідеального типу нації: «це названа і самовизначена людська спільнота, члени якої плекають спільні міфи, спогади, символи, вартості і традиції, створюють і поширюють характерну публічну культуру й дотримуються спільних вартостей і спільних законів»⁴. Цікаво, що більшість домодерних «національних» проєктів намагалися створити спільноти, змодельовані відповідно до бачення давніших етнорелігійних культур. Наприклад, Ашурбаніпал намагався створити вищу вавилонську культуру, Хосров II спирався на іранські міфи та традиції⁵.

В наступному розділі про етнічне та релігійне коріння націй автор доводить, що публічні ритуали, церемонії і символи мають більше значення для виникнення націй, ніж створені простонародною мовою літератури⁶. Такі культурні ресурси «національного» як міфи про походження та обраність Батьківщини і поетичні краєвиди, орієнтація на золотий вік, жертву і долю в історії народу були притаманними протягом усієї історії людства.

3-й розділ присвячений «спільноті за стародавніх часів». Наприклад, асирійці перші в історії свідомо створювали щось схоже на національну державу (етнічна ієрархія, зіперта на військову силу і економічне панування). Для цього вони використовували регулярні депортації та культурну асиміляцію. Нове суспільство об'єднувалося на спільних цінностях: право громадянства, арамейська мова, спільне письмо, арамейська абетка⁷. Схожі риси простежувалися у Стародавньому Єгипті, Юдейському царстві. Останнє наприкінці VII ст. до Р.Х. було «нацією», яку швидко стерли зовнішні обставини. Тільки-но нова політична кон'юнктура відкрили шлях юдеям до боротьби за політичну незалежність, з'явилася жертвність за спільноту під час успішного повстання Маккавеїв 167 р. до Р.Х.

У наступному розділі аналізуються різні форми публічної культури. Візантійська імперія за Смітом (і не тільки за ним – В. К.) була ієрархічним політичним утворенням, в якому держава та Церква взаємодоповнювали одна одну у «симфонії»⁸. Можна також говорити про «передчасний націоналізм» у Візантії після її поновлення у 1261 р.⁹ Англія – найперша нація у ранньо-модерній Західній Європі, Франція, Шотландія – ієрархічні нації. У XV–

³ Сміт Е.Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – С. 35.

⁴ Там само. – С. 40.

⁵ Там само. – С. 43.

⁶ Там само. – С. 62.

⁷ Там само. – С. 98–99.

⁸ Там само. – С. 119.

⁹ Там само. – С. 120.

XVII ст. можна побачити контури ієрархічної російської нації, зосередженої навколо царя, церкви і православної спільноти¹⁰. Формування руської нації після Люблінської унії. Також у середину XVII ст. століття намітилися риси української нації нового часу, яка створила концепцію «малоросійського шляхетства» та «народу малоросійського», що особливо вирізнялися на початку XVIII ст. та у 1760-х рр. Публічна культура, заснована на заповіті, мала декілька форм. Зразком вірменського заповіту у IV–V ст. є «суспільна угода», коли Вірменська апостольська церква утверджувала заповіт між Христом і народом; між засновником церкви св. Григорієм та династією Аршакуні. Вірменський варіант заповіту спирався на Старий Заповіт, маккавейську модель етнічної обранності та народного мучеництва за віру й країну¹¹. Третя головна форма публічної культури – громадянсько-республіканська – найтісніше була пов'язана з античним грецьким полісом і його римським наступником¹². Цікаво, що обидві римські моделі – республіканську та ієрархічну перейняли різні еліти Середньовіччя та раннього нового часу¹³.

5-й розділ присвячено націям, заснованих на заповіті. Пізня Реформація забезпечила контекст для повернення до Старого заповіту. Головним елементом П'ятикнижжя було переконання в особливому заповіті, укладеному між Богом і його народом¹⁴. У релігійному суспільстві нація у формі «заповіту» давала цікаву «націоналізацію», на зразок заяви Дж.Ейлмера у 1559 р., що «Бог – англієць»¹⁵. Взаємовідносини між релігією та англійським національним почуттям підштовхували розвиток англійської ідентичності¹⁶. Нове зразкове військо Кромвелля воювало за пуританську Англійську республіку¹⁷. В роки голландського повстання в «жебрацьких піснях»/«піснях гезів» В.Оранський порівнювався з Мойсеєм та Давидом, а король Іспанії – з фараоном¹⁸. Щось схоже було і в українській історії з Б.Хмельницьким.

У XVII ст. виникло два варіанти нації, заснованої на заповіті: монархічна (Шотландія та Англія) і республіканська (Сполучені провінції після Утрехтської унії 1579 р. та Англійська республіка у 1650-х рр.)¹⁹ У цей час були настільки міцні зв'язки, породжені релігійними поглядами та обрядами, що можна говорити про існування «націоналізму, заснованого на заповіті»²⁰. У цій формі націоналізму можна побачити не тільки попередника пізніших

¹⁰ *Сміт Е.Д.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – С. 125.

¹¹ Там само. – С. 109.

¹² Там само. – С. 111.

¹³ Там само. – С. 113.

¹⁴ Там само. – С. 159.

¹⁵ Там само. – С. 164.

¹⁶ Там само. – С. 165.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 167.

¹⁹ Там само. – С. 172.

²⁰ Там само. – С. 173.

світських націоналізмів, а й першу стадію та модель для наступних рухів²¹.

У 6-му розділі йдеться мова про республіканські нації. Республіканська концепція полягала на формулюваннях права нації (а не волі Бога), незалежних та вільних громадянах (а не народі, зобов'язаного заповітом), ідеалах свободи і братерства, а не пошуку святості. Республіканський націоналізм заперечив ієрархічні та заповітні основи націй. Кант та Гердер і їхні романтичні послідовники – Фіхте, Шлейєрмахер, брати Шлегелі ретельно заклали підвалини теорії національної політики. Згідно з цією теорією індивід знаходить справжню свободу, розчинившись у державі-нації²². Спадщину античної давнини по-новому відкрили європейські інтелектуали XVIII ст., у це ж століття був створений «культ нації», що ґрунтувався на античних образах. Однак уявлення про громадянсько-республіканську націю виростало не тільки з традиції античного патріотизму, а й з попередньої історичної форми національної спільноти, що спиралася на біблійні погляди та оповіді²³. Перетворивши саму націю в єдиний об'єкт поклоніння і шани, республіканський націоналізм створив нову світську релігію, зіперту на священну спільність народу і сповнену власних символів честі та відданості²⁴. Також цікавою за Смітом є роль інтелігенції та інтелектуалів – носіїв глобального націоналізму та модернізації.

У 7-му розділі представлено альтернативні шляхи розвитку націй у новий на ранньомодерний час. Наприклад, після здобуття Грецією незалежності інтелігенція та буржуазія орієнтувалися на республіканську модель нації, сільське населення – на націю засновану на заповіті, а «візантійський» ієрархічний ідеал нації рухав грецьких націоналістів²⁵. Подібні «приховані» історії розвитку націй проходили у більшості країн та відкривають для дослідників неоране поле для поглибленого вивчення здавалося уже усталених явищ. Серед найцікавіших прикладів альтернативних «націй» була японська пізня «ієрархічна нація» після 1868 р., недавня Південно-Африканська республіка за апартеїду, заснована на заповіті, поєднання заповіту, республіканської форми й етнічної ієрархії у сучасному Ізраїлі²⁶.

Книга Е Сміта є ретельно аргументованою (і провокаційною!), тому вона просто важко піддається критиці, проте не критичному осмисленню. Авторова праця породжує запитання як теоретичного, так і більш вузького характеру. Наприклад, впливи релігії, яка зазнала секуляризації у новий час, на радикалізацію національних рухів і зворотній процес є ще недостатньо зрозумілими. Так само є цінним глибоке дослідження конкретних «заповітних» та «ієрархічних» націй раннього нового та нового часу.

²¹ *Сміт Е.Д.* Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – С. 176.

²² Там само. – С. 180.

²³ Там само. – С. 187.

²⁴ Там само. – С. 192.

²⁵ Там само. – С. 207–211.

²⁶ Там само. – С. 223.

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЗБІРНИК–2011
Випуск 14

Головний редактор
Тарас Чухліб

Заступник головного редактора
Андрій Блануца

Комп'ютерна верстка
Світлана Блащук

Тексти подаються у авторській редакції

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЗБІРНИК (2011) / Головний редактор Т. Чухліб; заступник головного редактора А. Блануца. – К.: Інститут історії України НАН України. – Вип. 14. – 322 с.